

Andrzej Legendziewicz^a

orcid.org/0000-0002-9228-296X

Architektura kościoła parafialnego pw św. Jadwigi Śląskiej w Krośnie Odrzańskim od XIII do schyłku XIX wieku

Architecture of the Parish Church of St. Hedwig of Silesia in Krosno Odrzańskie from the Thirteenth Century to the End of the Nineteenth Century

Słowa kluczowe: architektura, gotyk, barok, kościół, Krosno Odrzańskie, Śląsk, średniowiecze

Keywords: architecture, Gothic, Baroque, church, Krosno Odrzańskie, Silesia, Middle Ages

Wstęp

Krosno Odrzańskie (niem. *Crossen*) położone jest w północno-zachodniej części Śląska, przy granicy z Ziemią Lubuską. Miasto zlokalizowano w widłach Odry i Bobru, w miejscu, gdzie szlak handlowy z Wrocławia do Frankfurtu przekracza bród na pierwszej z wymienionych rzek. Gród należał do najważniejszych obok Głogowa i Lubusza nad środkową Odrą. Wymieniany jest w 1005 roku w kronice biskupa Thietmara z Merseburga [*Kronika* 2002, s. 132]. Lokacja miasta miała zapewne miejsce przed 1232 rokiem na lewym brzegu Odry [*Schlesisches Urkundenbuch* 1977, nr 19].

Opis kościoła

Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej (dawniej pw. Najświętszej Marii Panny) położony jest pośrodku miasta lokacyjnego – na lewym brzegu Odry, na zachód od zamku. Wzniesiono go na placu (dawnym cmentarzu) przyległym do Rynku. Sylweta świątyni góruje nad otaczającą zabudową, stanowiąc dominantę w panoramie miasta.

Orientowana bryła fary składa się z pięcioprzęsłowego, trójnawowego, halowego korpusu z dwoma aneksami

Introduction

Krosno Odrzańskie (in German: *Crossen*) is located on the north-western edge of Silesia, on the border with the Lubusz Voivodeship. The city is located at the confluence of the Odra and Bóbr rivers, where the trade route from Wrocław to Frankfurt crossed a ford on the first of the mentioned rivers. The gord, along with Głogów and Lubusz, was one of the most important urban settlements located on the central Odra River. It is mentioned in 1005 in the chronicle of Bishop Thietmar of Merseburg [*Kronika* 2002, p. 132]. The city was probably founded before 1232 on the left bank of the Odra River [*Schlesisches Urkundenbuch* 1977, No. 19].

Description of the church

The parish church of St. Hedwig of Silesia (formerly dedicated to the Blessed Virgin Mary) is located in the center of the chartered city—on the left bank of the Odra River and west of the castle. It was erected on a square (former cemetery) adjacent to the Market Square. The silhouette of the church dominates the surrounding buildings and constitutes a significant feature in the city's panorama.

^a dr hab. inż. arch., prof. uczelni, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

^a D.Sc. Ph.D. Eng. Arch., University Professor, Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology

Cytowanie / Citation: Legendziewicz A. Architecture of the Parish Church of St. Hedwig of Silesia in Krosno Odrzańskie from the Thirteenth Century to the End of the Nineteenth Century. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2023, 76:64–79

Otrzymano / Received: 18.06.2023 • **Zaakceptowano / Accepted:** 11.09.2023

doi: 10.48234/WK76KROSNO

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Krosno Odrzańskie, kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, widok od zachodu; fot. autor

Fig. 1. Krosno Odrzańskie; parish church of St. Hedwig of Silesia; view from the west; by the author

mi na osi elewacji bocznych oraz od wschodu z wielobocznym zamknięciem nawy środkowej – akcentującym prezbiterium. W obu aneksach umieszczono kaplice: Chrztu Świętego w północnym i św. Jadwigi – w południowym¹. Na zachodnią partię składają się wieża na osi oraz przyległe do niej dwa wnętrza (ryc. 1, 2).

Kompozycję fasady tworzy masywna wieża, dwie przybudówki po obu jej stronach oraz szczyty korpusu nawowego. Artykulację wieży zakomponowano w dwóch strefach, rozdzielonych gzymsem na wysokości zwieńczenia ścian naw. W dolnej narożniki i oś środkową elewacji zachodniej akcentują boniowane pilastry. Półkolisty otwór wejściowy zaznaczono portalem. Dolną partię tworzy profilowana opaska ujmująca wejście². Otwór flankuje para pilastrów tokańskich dźwigających profilowany gzyms. W górnej partii zakomponowano eliptyczne okno ujęte w analogiczną oprawę jak wejście. Po obu jej stronach umieszczono lizeny i wsporniki, na których oparto półkolisty naczółek, a powyżej portalu w prostokątnej wnęce – kolejne okno. Na ścianach bocznych wprowadzono półkoliste blendy z gładkimi opaskami (ryc. 1).

Artykulacja górnej partii składa się z pary lizen o gładkich trzonach z prostokątnymi płycinami na narożnikach, na których oparto belkowanie i wydatny gzyms na wspornikach. Na osi zakomponowano: półkoliste okno z profilowaną opaską z płyciną, z dekoracją sztukatorską i z półkolistym naczółkiem. Nad nimi umieszczono wysoką, prostokątną blendę z opa-

The main building of the parish church consists of a five-bay, three-nave hall structure, with two annexes located on the axis of the side facades. From the east, it has a polygonal closure, which emphasizes the chancel. There are chapels in both annexes: the Holy Baptism chapel—in the northern one, and the chapel of St. Hedwig—in the southern one.¹ The western part of the church is formed by a tower located on an axis of the main nave, and two interiors adjacent to this tower (Fig. 1, 2).

The composition of the facade consists of a massive tower, two annexes on both of its sides, and the gables of the main building. The articulation of the tower is composed of two zones, which are separated by a cornice at the height of the top of the nave's walls. In the lower zone, the corners and the central axis of the western facade are accentuated by pilasters decorated with bossage. The semicircular opening of the entrance is enhanced by a portal, the lower part of which is formed by a profiled band that frames the entrance.² The opening is flanked by a pair of Tuscan pilasters that support a profiled cornice. In the upper zone, there is an elliptical window framed in the same way as the entrance. On both sides there are pilaster strips and corbels, on which a semicircular pediment rests. Above the portal, there is another window in a rectangular recess. Semicircular recesses with smooth bands were introduced on the side walls (Fig. 1).

The articulation of the upper part consists of a pair of pilaster strips with smooth shafts and rectangular panels at the corners. The entablature and a prominent cornice that is supported on corbels rest on the pilaster strips. On the axis of this part of the facade, there is a semicircular window with a profiled band, which has a panel, stucco decoration, and a semicircular pediment. Above them, there is a high rectangular recess with a band, a panel with a shell, and a flat pediment. On both sides there are two windows in ogival recesses. The layout of the side facades is similar. In their upper parts, under the semicircular pediment, there are cartouches with the dates 1727 (on the southern facade), and 1859 and 1911 (on the northern facade). Above them there is a pair of ogival windows in rectangular recesses, which have flat pediments and shells. The decoration of the facades of the annexes of the tower is modest. From the west, they have an entrance and a semicircular window with smooth architraves, with their side walls being devoid of detail. The corners are supported by two buttresses placed diagonally. The nave's walls (with a semicircular window in the aisle's wall) rise above the roofs of the annexes. Each wall is topped with a triangular half-gable that has a volute and an elliptical window.

The southern and northern facades of the main building have a five-axis composition, with the central axis being in the annex. The semicircular windows, which are arranged on two levels, are framed with smooth architraves that have keystones. The rhythm of individual spans is determined by buttresses with two steps. In the annexes, the window axes are flanked by rectangular panels. The facade is topped with a prominent cornice that has a classic profile and entablature. The eastern facade has three

Ryc. 2. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, widok od wschodu; fot. autor

Fig. 2. Parish church of St. Hedwig of Silesia; view from the east; by the author

Ryc. 3. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, widok wnętrza ku wschodowi; fot. autor

Fig. 3. Parish church of St. Hedwig of Silesia; view of the interior towards the east; by the author

ską i płyciną z muszlą oraz płaskim naczółkiem. Po obu jej stronach zaś znalazły się po dwa okna w ostrołucznych wnękach. Układ elewacji bocznych jest zbliżony. W górnej partii, pod półkolistym naczółkiem, wprowadzono kartusze z datami 1727 (na południowej) oraz 1859 i 1911 (na północnej). Nad nimi umieszczono parę ostrołucznych okien w prostokątnych wnękach z płaskimi naczółkami i muszlami.

Wystrój elewacji przybudówek przy wieży jest skromny. Od zachodu mają wejście oraz półkoliste okno z gładkimi opaskami. Ściany boczne są pozbawione detalu. Naroża ujmują dwie przypory ustawione diagonalnie. Zza dachów przybudówek wyrastają ściany korpusu z półkolistym oknem nawy bocznej oraz trójkątnym półszczytem ze spływem wolutowym i eliptycznym oknem.

Elewację południową i północną korpusu nawowego tworzy kompozycja o pięciu osiach z osią środkową w aneksie. Półkoliste okna ujęto w gładkie opaski z kluczami i rozmieszczono w dwóch poziomach. Rytm poszczególnych przęseł wyznaczają przypory o dwóch uskokach. W aneksach osie okienne flankowane są przez prostokątne płyciny. Zwieńczenie elewacji stanowi wydatny gzyms o klasycznym profilu z belkowaniem. Elewacja wschodnia jest trzyosiowa, z umieszczonym na osi wielobocznym zamknięciem prezbiterium. Narożniki jego ścian ujmują przypory o dwóch uskokach. Półkoliste okna zakomponowano jedynie w skrajnych przęsłach, a w środkowym zlokalizowano jedno eliptyczne (ryc. 2).

Korpus ma układ trójnawowy, halowy, z dwiema kaplicami tworzącymi pseudotransept. Jego wnętrze nakrywają krzyżowe sklepienia pozorne. Oparto je na kolumnach oraz umieszczonych wzdłuż ścian półkolumnach w porządku tokańskim. Zakrystia została wydzielona w przestrzeni nawy południowej w skrajnym wschodnim przęśle. Prospekt organowy umieszczono w zachodnim przęśle na współczesnym balkonie opartym na ścianach obwodowych i trzonach kolumn.

axes, with a polygonal closure of the chancel located on its central axis. The corners of its walls are supported by buttresses with two steps. Semicircular windows are only placed in the most outer bays, and one elliptical window is located in the central bay (Fig. 2).

The main building has a hall layout, a central nave, two aisles, and two chapels forming a pseudo-transept. Its interior is covered with apparent groin vaults. They are supported by columns and semi-columns (in the Tuscan order), which are placed along the walls. The area of the southern aisle in the most outer eastern bay was intended for the sacristy. The pipe organ is located in the western bay on a modern balcony that rests on the peripheral walls and column shafts. On the ground floor of the tower, there is a porch with a barrel vault that has lunettes. This porch is connected to the nave through a semicircular arcade. In the two-story annexes, on both sides of the tower, there are vestibules with stairs leading to the organ choir. Their interiors are covered with ceilings, except for the upper story of the northern vestibule, in which there is a ribbed vault (Fig. 3).

The tower is crowned with a high dome with two lanterns, which has rich architectural decorations. Its lower story is shaped as a lantern on a plan of a square with concave semicircular corners. The openings are decorated with arcades and balustrades. On both sides of the arcade there are pilasters in the Ionic order. A prominent profiled cornice is based on them, which is the basis for a semicircular tympanum with clock dials flanked by pairs of pilasters and a cornice. Vases are placed above the clock dials. Above it, there is a concave octagonal half-dome, on which an octagonal lantern is placed. The openings with openwork balustrades, located in the walls corresponding to the cardinal directions, are semicircular, and in the altered walls—rectangular. The corners of the lantern are decorated with Tuscan pilasters, on which the upper onion-shaped dome is supported. Its base is a concave half-dome. Above it, there is a convex part of the dome, which is decorated with repoussé garlands and chains of flowers.

W przyziemiu wieży znajduje się kruchta ze sklepieniem kolebkowym z lunetami, połączona półkolistą arkadą z korpusem. W dwukondygnacyjnych przybudówkach, po obu stronach wieży, znajdują się przedsionki ze schodami prowadzącymi na chór organowy. Ich wnętrza nakryte są stropami, poza górną kondygnacją północnego przedsionka, gdzie założono sklepienie krzyżowo-żebrowe (ryc. 3).

Wieżę wieńczy wysoki, dwuprześwitowy hełm z bogatą dekoracją architektoniczną. Dolną kondygnację ukształtowano jako latarnię na planie kwadratu o wklęsłych półkolistych narożnikach. Prześwity zdobią arkady z balustradami, ujęte w pilastry w porządku jońskim. Na nich oparto wydatny profilowany gzyms, będący podstawą półkolistego tympanonu z tarczami zegarowymi flankowanymi parami pilastrów oraz gzymsem. Nad tarczami umieszczono wazy. Powyżej zakomponowano wklęsłą ośmioboczną czaszę, na której ustawiono latarnię o planie oktagonu. Prześwity z ażurowymi balustradami w ścianach głównych stron świata są półkoliste, a w przekątniowych – prostokątne. Narożniki latarni zdobią pilastry toskańskie. Ustawiono na nich gzyms dźwigający górną cebulkę. Jej podstawę stanowi wklęsła czasza. Nad nią ustawiono partię wypukłą dekorowaną repusowanymi girlandami i łańcuchami z kwiatami. Z kolejnej czaszy wyrasta szpic z gałką i krzyżem. Korpus nakrywa dach mansardowy, wielospadowy, z profilowaną deską na przełamaniu połaci. Na przybudówkach założono ustroje pulpitowe, dwuspadowe.

Metodologia badań

Szczegółowe badania architektoniczne kościoła przeprowadzono w 2021 roku [Legendziewicz 2021]. Objęto nimi pozbawione tynków elewacje w przyziemiu, a we wnętrzach kruchtę zachodnią oraz przyległe do niej dwie dawne kaplice (obecnie przedsionki), a także mury na strychu i w wieży. Podczas prac badawczych rozpoznano wątki murów oraz ich chronologię. Na podstawie różnic technologicznych i materiałowych, detalu architektonicznego oraz wzmianek źródłowych wydzielono kolejne fazy przekształceń bryły kościoła. Wykonano inwentaryzację rysunkową oraz dokumentację fotograficzną. Analizie poddano najstarszą wiarygodną panoramę miasta autorstwa Daniela Petzolda z około 1711 roku [Ansichten 1913, fig. 35] – dokumentującą obraz Krosna sprzed zawalenia się wieży ratuszowej w 1705 roku (ryc. 4). Ponadto rozpoznano widoki miasta i kościoła z XIX oraz początków XX wieku – dostępne na stronach serwisów internetowych: Polska-org i Fotopolska.

Analiza źródeł archiwalnych i literatury

Najstarsza wzmianka pośrednio mówiąca o kościele parafialnym zawarta jest w dokumencie wystawionym 24 stycznia 1226 roku przez biskupa Wawrzyńca, gdzie wymieniany jest pleban Jan z Krosna [Kodeks 1964,

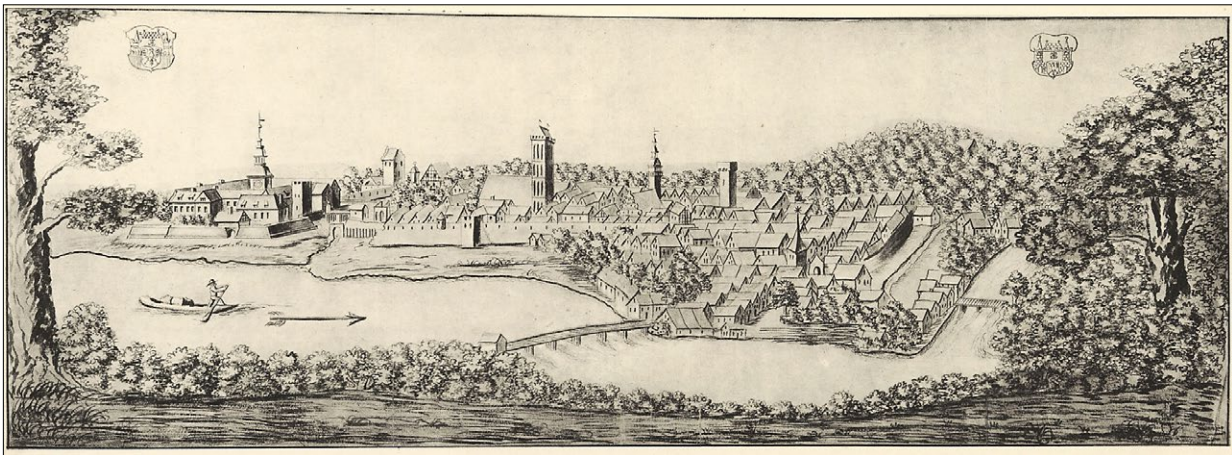
On the top of the crowning half-dome, there is a finial with a knob and a cross. The main building is covered with a mansard multi-slope roof that has a profiled board in the place of the intermediate ridge. The annexes are covered with pitched roofs.

Research methodology

A detailed architectural investigation of the church was carried out in 2021 [Legendziewicz 2021]. It included the plasterless facades on the ground floor, the interiors of the western porch and the two former chapels adjacent to it (currently vestibules), and the walls in the attic and the tower. During the investigation, the brick bonding patterns of the walls, and their chronology, were identified. Based on technological and material differences, architectural details and source references, subsequent phases of the transformation of the church were distinguished. A graphical survey and photographic documentation were made. The oldest reliable panorama of the city by Daniel Pezold from around 1711 [Ansichten 1913, Fig. 35], which documents the image of Krosno before the collapse of the town hall tower in 1705 (Fig. 4), was analyzed. In addition, views of the city and the church from the nineteenth and early twentieth centuries were identified—available on the following websites: Polska-org and Fotopolska.

Analysis of archival sources and the literature

The oldest indirect mention of the parish church is contained in a document issued on January 24, 1226, by Bishop Wawrzyniec, where the priest Jan of Krosno is mentioned [Kodeks 1964, sygn. 318]. There are several records from the end of the fourteenth and the beginning of the fifteenth century, which provide information about donations from townspeople: from 1384—the altar of St. Barbara funded by Johann Münzmeister, from 1412—the altar of the Blessed Virgin Mary and the chapel and altar of St. George funded by the von Pusch brothers, from 1417—the so-called altar of councilors, from 1420—the altar of St. Catherine and Agnes funded by the von Rabenau siblings, and from 1443—the main altar and the altar of St. Catherine and Agnes [Matthias 1853, pp. 89, 98, 102, 109]. In 1459 and 1482, the church was destroyed by fires—but their extent remains unknown [Ehrhardt 1782, p. 619]. The funding of the chapel of St. Jacob by the parish priest Nikolaus Promnitz took place in 1512 [Matthias 1853, p. 153]. The Evangelicals took over the church in 1537, and Stephan Krause became the first parish priest [Ehrhardt 1782, p. 621]. The changes and renovations during the period of their care of the church are slightly better documented. A year after taking over the church, a painting by Lucas Cranach the Elder was placed in the main altar [Matthias 1853, p. 171]. The tower's dome was covered with slate in 1568 by Hans Steinmetz from Annaberg [Matthias 1853, s. 168]. The church underwent a major renovation in the years 1576–1579 [Matthias 1853, pp. 168, 178].

Ryc. 4. Krosno Odrzańskie, panorama miasta od północy wg Daniela Petzolda z ok. 1711 r. (kościół parafialny pośrodku); źródło: *Ansichten* 1913, fig. 35, domena publiczna

Fig. 4. Krosno Odrzańskie; panorama of the city from the north – according to Daniel Petzold from around 1711 (parish church in the center); source: *Ansichten* 1913, Fig. 35, public domain

sygn 318]. Ze schyłku XIV i początku XV wieku pochodzi kilka przekazów informujących o fundacjach mieszczan: z 1384 roku ołtarza św. Barbary przez Johanna Münzmeistra, z 1412 ołtarza NMP oraz kaplicy i ołtarza św. Jerzego przez braci von Pusch, z 1417 tzw. ołtarza rajców, z 1420 ołtarza św. Katarzyny i Agnieszki przez rodzeństwo von Rabenau, a z 1443 roku – ołtarza głównego i ołtarza św. Katarzyny i Agnieszki [Matthias 1853, s. 89, 98, 102, 109]. W latach 1459 oraz 1482 świątynię niszczyły pożary – jednak ich zakres pozostaje nieznany [Ehrhardt 1782, s. 619]. Fundacja kaplicy św. Jakuba przez proboszcza Nikolausa Promnitzza miała miejsce w 1512 roku [Matthias 1853, s. 153]. Ewangelicy przejęli kościół w 1537 roku; pierwszym proboszczem został Stephan Krause [Ehrhardt 1782, s. 621]. Przemiany i remonty z okresu opieki ewangelików nad kościołem są nieco lepiej udokumentowane. Rok po przejściu kościoła w ołtarz głównym umieszczono obraz autorstwa Lucasa Cranacha Starszego [Matthias 1853, s. 171]. Helm wieży został pokryty łupkiem w 1568 roku przez Hansa Steinmetza z Annabergu [Matthias 1853, s. 168].

Poważny remont kościoła przeszedł w latach 1576–1579 [Matthias 1853, s. 168, 178]. W pierwszym etapie zrealizowano prace na elewacjach, które pomalowano na czerwono i zielono. Wymieniono pokrycie dachu prezbiterium i korpusu nawowego. Rok później wykonano malowanie wnętrza, a w 1579 roku Thomas Nürnberger z Dreżna przeprowadził remont wieży. W 1596 roku wymieniono łupkę na hełmie wieży, a 7 lipca 1597 roku uderzył w nią piorun i wybuchł pożar [Matthias 1853, s. 187]. Konstrukcję kościoła wzmocniono w 1612 roku, wprowadzając kilka filarów we wnętrzu, a w 1619 wykonano nowe pokrycia dachu i hełmu [Matthias 1853, s. 208]. W 1631 roku kościół i miasto trawił pożar [Ehrhardt 1782, s. 620]. Z 1660 roku pochodzi informacja o wzmocnieniu wieży [Ehrhardt 1782, s. 620], a z 1699 – o odbudowie sklepień i nowym pokryciu dachu [Matthias 1853, s. 274]. 1 sierpnia 1705 roku nastąpiło wmu-

In the first stage, work was carried out on the facades, which were painted red and green. The roof covering of the chancel and nave was replaced. A year later, the interior was painted, and in 1579, Thomas Nürnberger from Dresden renovated the tower. In 1596, the slate on the tower's dome was replaced, and on July 7, 1597, it was struck by lightning and a fire broke out [Matthias 1853, p. 187]. The structure of the church was strengthened in 1612 by introducing several pillars inside, and in 1619 new coverings for the roof and the tower's dome were made [Matthias 1853, p. 208]. The church and the city were destroyed by fire in 1631 [Ehrhardt 1782, p. 620]. From 1660 there is information about the strengthening of the tower [Ehrhardt 1782, p. 620], and from 1699 about the reconstruction of the vaults and the implementation of a new roof covering [Matthias 1853, p. 274]. On August 1, 1705, the corner stone was laid by master Martin Leonhardt from Frankfurt (Oder), which started the baroque reconstruction of the temple [Matthias 1853, p. 285]. The subsequent works began on April 8, 1707, and were carried out under the supervision of Master Friedrich of Stulechów [Matthias 1853, p. 286]. During these works, a fire broke out on April 25, 1708 [Matthias 1853, p. 286]. On October 12, 1709, the masonry works on the walls of the nave were finalized [Matthias 1853, p. 310]. In turn, in 1729, work on the reconstruction of the tower and the crowning dome was completed under the supervision of foreman Friedrich von Horneburg from Frankfurt (Oder) [Matthias 1853, p. 325; Licht 1892, p. 115; Blunck et al. 1921, pp. 43–50].³

Subsequent chronicle records from the eighteenth and nineteenth centuries mainly concern several repairs of the damaged finial and knob [Matthias 1853, pp. 325, 326, 364, 392].⁴ On May 14, 1886, the tower's dome was torn off as a result of a storm [Obstfelder 1895, p. 307]. Its reconstruction, to Hugo Licht's design, was completed on October 15, 1889 [Licht 1892, p. 116].

rowanie kamienia węgielnego przez mistrza Martina Leonhardta z Frankfurtu nad Odrą rozpoczynające barokową przebudowę świątyni [Matthias 1853, s. 285]. Ponowne rozpoczęcie prac, tym razem pod kierunkiem mistrza Friedricha z Stulechowa, miało miejsce 8 kwietnia 1707 roku [Matthias 1853, s. 286]. Podczas robót, 25 kwietnia 1708 roku, wybuchł pożar [Matthias 1853, s. 286]. 12 października 1709 roku sfinalizowano prace murarskie przy ścianach korpusu nawowego [Matthias 1853, s. 310], zaś w 1729 roku zakończono prace przy przebudowie wieży i wieńczącym ją hełmie, prowadzone pod kierunkiem mistrza budowlanego Friedricha von Horneburga z Frankfurtu nad Odrą [Matthias 1853, s. 325; Licht 1892, s. 115; Blunck *et al.* 1921, s. 43–50]³.

Późniejsze wzmianki kronikarskie z okresu XVIII i XIX wieku dotyczą głównie kilkakrotnych napraw uszkodzonej iglicy i gąbki [Matthias 1853, s. 325, 326, 364, 392]⁴. 14 maja 1886 roku w wyniku orkanu został zerwany hełm wieży [Obstfelder 1895, s. 307]. Jego rekonstrukcję według projektu Hugo Lichta zakończono 15 października 1889 roku [Licht 1892, s. 116].

Przemiany architektury kościoła omawiane są przez pryzmat wzmianek źródłowych. Pierwszy opublikował je kronikarz miejski Gustav Adolph Matthias [1853]. Początki świątyni wiązał z panowaniem pierwszych Piastów i informacją z 1065 roku o kościele św. Andrzeja na prawym brzegu Odry – późniejszym od fary miejskiej [Matthias 1853, s. 34]. Dalsze dzieje świątyni od XIII do połowy XIX wieku przedstawia na podstawie informacji archiwalnych.

Analogicznie temat ten zaprezentowali autorzy katalogu zabytków powiatu krośnieńskiego [Blunck *et al.* 1921, s. 50]. Uznali, że w obecnej bryle zawarte są partie średniowiecznego kościoła halowego w postaci murów obwodowych korpusu i wieży wraz z przybudówkami. Powstanie aneksów tworzących pseudotransept osadzili w czasie odbudowy rozpoczętej zaraz po pożarze w 1708 roku. Omówili odbudowę hełmu ukończoną w 1889 roku i opublikowali projekt autorstwa Hugo Lichta [Licht 1892, s. 115; Blunck *et al.* 1921, s. 50].

Pierwszym z powojennych badaczy, który poruszył temat krośnieńskiej fary, był Jan Muszyński [1972, s. 55]. Bazując na oglądzie wieży i południowej elewacji, stwierdził, że świątynia powstała w pierwszej połowie XIII wieku. Kilkakrotnie temat kościoła podejmował Stanisław Kowalski. Jego zdaniem powstała w XIII stuleciu bazylikę gruntownie przebudowano w XIV i XV wieku, nadając jej układ halowy [Kowalski 1976, s. 129–130; Kowalski 1987, s. 115; Kowalski 2010, s. 175; Pilch, Kowalski 2012, s. 287]. S. Kowalski uznał także, że barokową przebudowę zrealizowano po pożarze w 1708 roku, a hełm odtworzono w 1889 roku po uderzeniu pioruna trzy lata wcześniej.

Wyniki badań

Najstarsze fragmenty pierwotnego kościoła zachowane są w zachodniej ścianie korpusu nawowego. Wtopiona w nią jest fasada zachodnia świątyni, pochodząca za-

Changes in the church's architecture are discussed in the light of sources. They were first published by the city chronicler Gustav Adolph Matthias [Matthias 1853]. He associated the beginnings of the church with the rule of the first Piast dynasty and with information from 1065 about the church of St. Andrew being built on the right bank of the Odra River—later than the city parish [Matthias 1853, p. 34]. The subsequent history of the church—from the thirteenth to the mid-nineteenth century—was presented based on archival information.

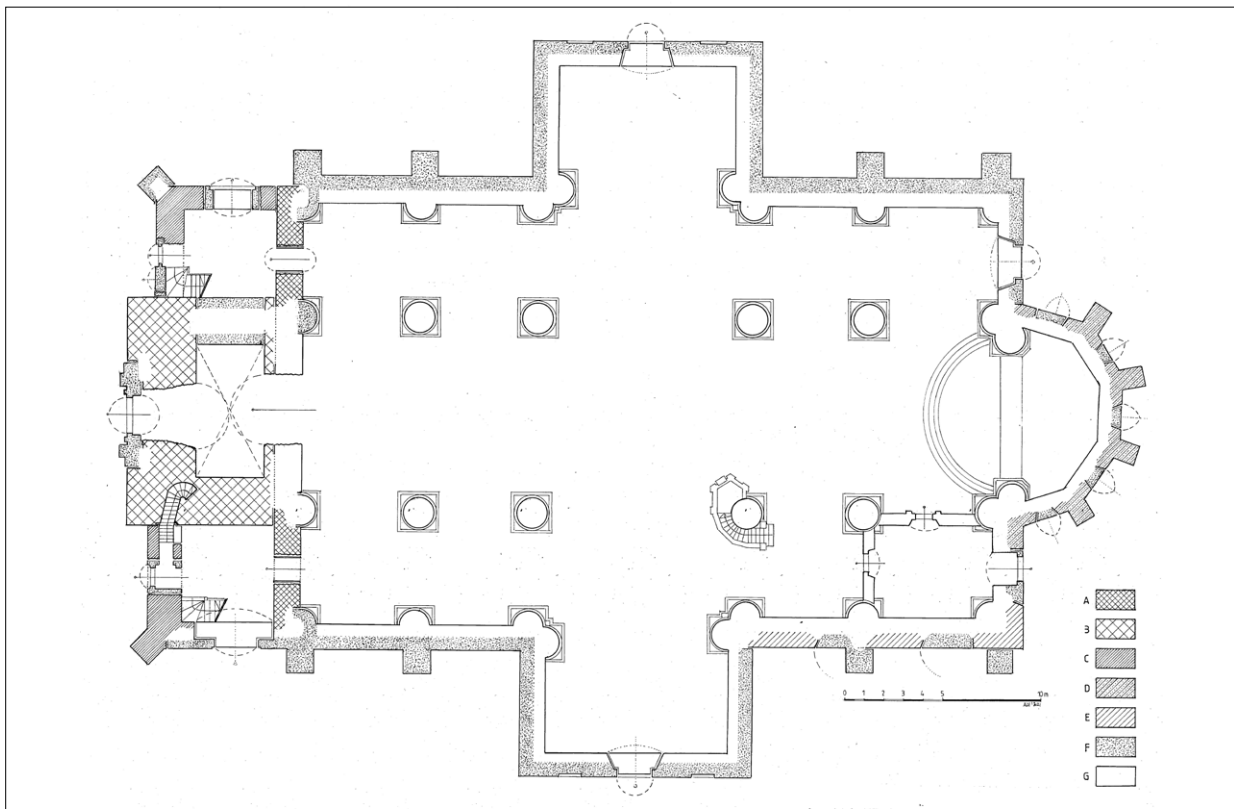
This topic was described in a similar way by the authors of the catalog of monuments of the Krosno district [Blunck *et al.* 1921, p. 50]. They concluded that the current structure contains parts of the medieval hall church in the form of the perimeter walls of the nave and the tower with annexes. They stated that the construction of the annexes, which create a pseudo-transept, can be associated with the reconstruction that began immediately after the fire in 1708. They described the reconstruction of the dome completed in 1889, and published the design by Hugo Licht [Licht 1892, p. 115; Blunck *et al.* 1921, p. 50].

The first post-war researcher to discuss the topic of the Krosno parish church was Jan Muszyński (Muszyński 1972, p. 55). Based on his inspection of the tower and the southern facade, he concluded that the temple was built in the first half of the thirteenth century. Stanisław Kowalski investigated the topic of the church several times. In his opinion, it was built in the thirteenth century, but afterwards it was thoroughly rebuilt in the fourteenth and fifteenth centuries, giving it a hall layout (Kowalski, 1976, pp. 129–130; Kowalski, 1987, p. 115; Kowalski, 2010, p. 175; Pilch, Kowalski, 2012, p. 287). S. Kowalski also stated that the Baroque reconstruction was carried out after the fire in 1708, with the dome being recreated in 1889 after being struck by lightning three years earlier.

Research results

The oldest fragments of the original church are preserved in the western wall of the nave. The western facade of the church, which probably dates back to the thirteenth century, is embedded in it. This date of the building is indicated by a brick wall built in the Wendish brick bond pattern, which was found on the ground floor and in the attic (Fig. 5, 6A, 6B)

The original body was built in a three-nave, basilica-like arrangement, and was approximately 23.5 m wide in its external outline. The western end section was formed by a 15.4 m high facade that was topped with a simple triangular gable of about 9 m high. This gable was outlined with the so-called “cat's steps” (a kind of brick cornice that crowned the steep, medieval gables of houses), with traces of them being visible from the attic on the eastern wall of the tower (Fig. 7). The side aisles were probably covered with shed roofs. The facade of the main nave was articulated by an ogival window, which was 6.1 m wide—measured at

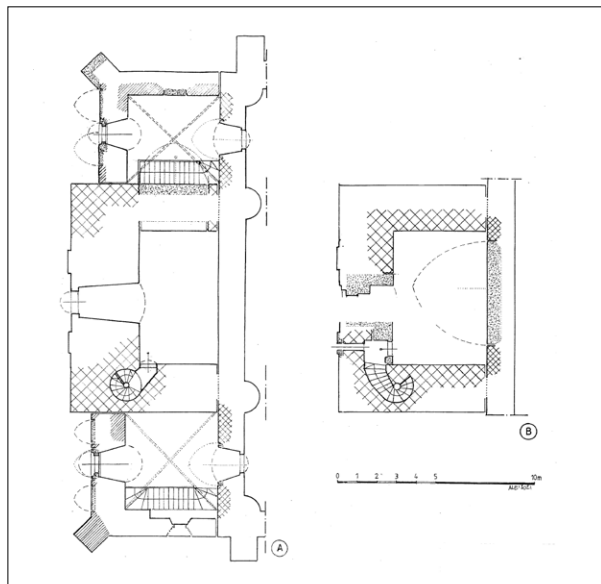
Ryc. 5. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, rzut przyziemia z chronologicznym rozwarstwieniem murów; oznaczenia A – faza I (XIII wiek) I, B – faza II (XIII/XIV w.), C – faza III (1. poł. XIV w.), D – faza IV (2. poł. XIV w./pocz. XV w.), E – faza V (1512 r. [?]), F – faza VI (lata 1705–1729), G – faza VII i VIII oraz mury nierozpoznane; oprac. autor

Fig. 5. Parish church of St. Hedwig of Silesia; ground floor plan with chronological stratification of the walls; markings: A – phase I (thirteenth century), B – phase II (thirteenth/fourteenth century), C – phase III (first half of the fourteenth century), D – phase IV (second half of the fourteenth century/beginning of the fifteenth century), E – phase V (1512 [?]), F – phase VI (1705–1729), G – phase VII and VIII, as well as unrecognized walls; by the author

pewne z XIII wieku. Na taką datację budowli wskazują zarejestrowany w przyziemiu oraz na strychu mur ceglany wzniesiony w wątku wendyjskim (dwuwózowym; ryc. 5, 6A, 6B).

Pierwotny korpus wzniesiono w układzie trójnawowym, bazylikowym, o szerokości około 23,5 m w obrysie zewnętrznym. Zachodnie zamknięcie tworzyła fasada wysokości 15,4 m, zwieńczona prostym, trójkątnym szczytem wysokości około 9 m, okonturowanym tzw. kocim biegiem. Jego ślad widoczny jest od strony strychu na wschodniej ścianie wieży (ryc. 7). Nawy boczne nakrywały zapewne dachy pulpitowe. Artykulację elewacji nawy głównej tworzyło ostrołuczne okno o szerokości 6,1 m – mierzonej w zewnętrznych krawędziach zachowanych ościeży. W osiach elewacji zachodniej nawy bocznych zakomponowano ostrołuczne okna o rozglifionych ościeżach. Ich szerokość mierzona między zewnętrznymi krawędziami górnymi wynosiła około 2 m.

Korpus podzielony był na trzy nawy, z których środkowa była szersza i miała około 8,5 m. Nawy

Ryc. 6. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej; A – rzut wieży i kaplic zachodnich na wysokości okien z chronologicznym rozwarstwieniem murów, B – rzut wieży na III kondygnacji z chronologicznym rozwarstwieniem murów (Oznaczenia A – faza I (XIII w.) I, B – faza II (XIII/XIV w.), C – faza III (1. poł. XIV w.), D – faza IV (2. poł. XIV w./pocz. XV w.), E – faza V (1512 r. [?]), F – faza VI (1705–1729), G – faza VII i VIII oraz mury nierozpoznane; oprac. autor

Fig. 6. Parish church of St. Hedwig of Silesia; A – horizontal projection of the tower and western chapels at the height of the windows, with chronological stratification of the walls; B – horizontal projection of the tower on the third floor, with chronological stratification of the walls; markings: A – phase I (thirteenth century), B – phase II (thirteenth century/fourteenth century), C – phase III (first half of the fourteenth century), D – phase IV (second half of the fourteenth century/early fifteenth century), E – phase V (1512 [?]), F – phase VI (1705–1729), G – phase VII and VIII, as well as unrecognized walls; by the author

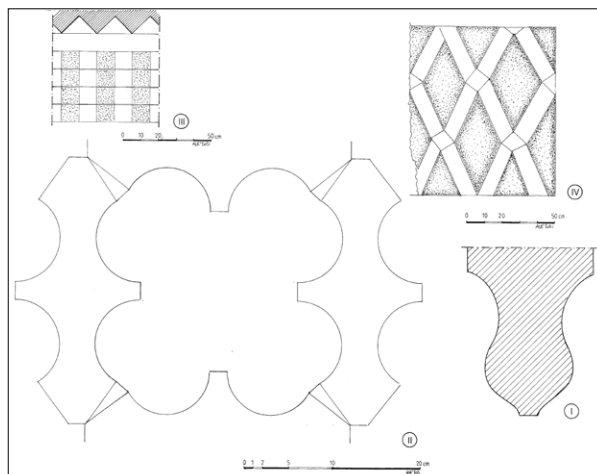
Ryc. 7. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, strych, zachodni szczyt kościoła z XIII w. i wieża; fot. autor

Fig. 7. Parish church of St. Hedwig of Silesia; attic; western gable of the thirteenth century church and tower; by the author

boczne mogły mieć około 4,5 m szerokości. Odkryte w wykopie archeologicznym ceglane żebro o profilu gruszkowym z tzw. dzióbkiem wskazuje, że zapewne w drugiej połowie XIII wieku korpus przypuszczalnie otrzymał sklepienia krzyżowo-żebrowe.

Prawdopodobnie jeszcze w XIII wieku do korpusu na osi nawy głównej dostawiono wieżę. Wzniesiono ją na planie zbliżonym do prostokąta, o wymiarach 9,1 × 11,6 m. Jej mury obwodowe w przyziemiu dostawiono „na styk” do elewacji zachodniej kościoła, natomiast w partii szczytu niejako „nałożono” na istniejącą strukturę. Najniższą kondygnację wieży wypełniła kruchta dostępna zapewne przez zakomponowany na osi portal. Forma oraz ukształtowanie jego zewnętrznych ościeży pozostaje nieznane. Zapewne miały one układ uskokowy, na co wskazuje lokalizacja łęku, filarów, a także ceglanych węgarzków. Górną kondygnację wieży stanowił najprawdopodobniej chór organowy. Otwierał się do wnętrza nawy głównej ostrołuczną arkadą o szerokości 6,3 m. Do jej ukształtowania wykorzystano okno zachodnie nawy głównej, którego łęk o grubości 1 cegły wzmocniono drugim o grubości 1,5 cegły, założonym poniżej pierwszego. Pogrubienie łęku wprowadzono najpewniej z uwagi na nadbudowę ściany szczytowej i dostawienie wieży. Chór nakryto stropem drewnianym, o belkach o wymiarach około 30 × 35 cm, umieszczonych w rozstawie co 60 cm. Gniazda belek wymurowano w ścianach południowej i północnej (ryc. 5, 6A, 6B).

Komunikację z pomieszczeniami wieży zapewniała śrubowa klatka schodowa w grubości muru, dostępna od południa. Zasięg wątku wendyjskiego we wnętrzu wieży sięga do wysokości 24 m (na elewacji północnej i południowej), 25,2 m (na elewacji zachodniej) oraz 27,4 m (na elewacji wschodniej) nad obecnym poziomem terenu. Elementy pierwotnego wystroju elewacji widoczne są na ścianie wschodniej pod połaciami dachu. Około 21,3 m nad obecnym poziomem terenu za-

Ryc. 8. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, detale gotyckie; I – żebro sklepienne kaplicy północnej, II – fryz w formie czwórliścia z elewacji wieży; III – fryz z cegieł ułożonych rembem z elewacji wieży, IV – dekoracja ściany północnej kaplicy północnej; oprac. autor

Fig. 8. Parish church of St. Hedwig of Silesia; Gothic details: I – vault rib from the northern chapel, II – frieze in the form of a quatrefoil from the tower's facade; III – a brick frieze in a row lock pattern from the tower's facade, IV – decoration of the northern wall of the northern chapel; by the author

the outer edges of the preserved jambs. In the axes of the western facade of the side aisles, lancet windows with splayed jambs were placed. Their width, measured between the outer edges of the glyphs, was approximately 2.0 m.

The main building was divided into a main nave and two aisles, with the nave being wider than the aisles and about 8.5 m high. The aisles could have been about 4.5 m wide. A brick rib with a pear-shaped profile (and the so-called “beak”), discovered in an archaeological excavation, indicates that the main nave could have been covered with ribbed vaults in the second half of the thirteenth century.

It was probably in the thirteenth century that a tower was added to the building on the axis of the main nave. It was built on a rectangular plan measuring 9.1 × 11.6 m. Its perimeter walls on the ground floor were constructed next to the western facade of the church (not joined), while in the gable part, they were “overlaid” on the existing structure. On the lowest floor of the tower there was a porch that was accessible through a portal located on its axis. The form and shape of the portal's external jambs remain unknown. They most likely had a stepped shape, as indicated by the location of the arch and pillars, as well as the brick jambs. The upper story of the tower was probably the organ choir. It opened into the interior of the main nave through a ogival arcade, which was 6.3 m wide. To shape it, the western window of the main nave was used (the arch of which was one brick thick), which was then reinforced with a second arch (one-and-a-half brick thick) that was placed below the first one. The thickening of the arch was probably carried out due to the extension of the gable wall and the addition of a tower. The choir

Ryc. 9. Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, zachowane sklepienie gotyckie w kaplicy północnej; fot. autor

Fig. 9. Parish church of St. Hedwig of Silesia; preserved Gothic vault in the northern chapel; by the author

komponowano fryz wysokości 40 cm w formie czwórliści wymurowanych z użyciem kształtek ceramicznych. Jego tło otynkowano i zapewne pobielono. Obiegał on elewację południową i wschodnią – do połaci dachu. Natomiast na ścianie północnej oraz na wschodniej po północnej stronie połaci dachu ukształtowano fryz o analogicznej wysokości jak opisany powyżej, ale innej formie – z cegieł ustawionych rembem (ryc. 8). Powyżej fryzu rozmieszczono ostrołuczne wnęki o prostych uskokowych ościeżach. Od strony strychu widoczne są dwie, na skrajach elewacji⁵. Fakturę elewacji wieży tworzyły regularny wątek wendyjski (dwiuwozówkowy) oraz starannie opracowana trójkątna spoina.

Budowa kaplic w rejonie wieży miała miejsce prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV wieku. Ich realizacja stanowiła zapewne jeden zamysł kompozycyjny, na co wskazuje symetryczny względem wieży układ ich elewacji. W związku z ich powstaniem zablokowano okna doświetlające nawy boczne od zachodu.

Kaplicę południową założono na planie zbliżonym do kwadratu o wymiarach wnętrza około $4,6 \times 4,9$ m. Wejście do niej ukształtowano od południa w formie arkady o szerokości 3,7 m nakrytej łękiem odcinkowym grubości 1 cegły. Jego wschodni opór ukształtowano wykuwając go w ścianie późnoromańskiego korpusu. Wnętrze nakryto sklepieniem krzyżowo-żebrowym, z którego ślady oporów stwierdzono w narożnikach. Światło dzienne do kaplicy wpadało od południa oraz zachodu, przez ostrołuczne okna o szerokości około 120 cm mierzonych w zewnętrznych krawędziach gzyfów. Artykulację elewacji udało się rozpoznać jedynie od zachodu. Zakomponowano na niej układ złożony z ostrołucznego okna flankowanego przez dwie ostrołuczne wnęki. Gabaryt okna i wnęk był zbliżony. Narożnik południowo-zachodni kaplicy ujęto dwuoskawkową skarpą przekątniową.

Rozplanowanie kaplicy północnej było podobne do przedstawionego powyżej. Założono ją na rzucie

was covered with a wooden ceiling, with beams being placed every 60 cm that measured approximately 30/35 cm. The beam sockets were built in the southern and northern walls (Fig. 5, 6A, 6B).

Communication with the tower rooms was provided by a spiral staircase, which was placed in the thickness of the wall, and which was accessible from the south. The Wendish bonding pattern inside the tower reaches a height above the current ground level of 24 m on the northern and southern facades, 25.2 m on the western facade, and 27.4 m on the eastern facade. Elements of the original facade decoration are visible on the eastern wall under the roof. Approximately 21.3 m above the current ground level, a 40 cm high frieze was created in the form of quatrefoils that were made using ceramic shapes. Its background was plastered and probably whitewashed. It ran around the southern and eastern facades—up to the roof surface. In turn, on the northern wall and on the eastern wall on the northern side of the roof, a frieze was formed with the same height as described above, but in a different form—made of bricks arranged in a row lock pattern (Fig. 8). Above the frieze, ogival niches with straight stepped jambs were placed. From the attic side, two are visible on the edges of the facades.⁵ The texture of the tower's facade was created by a regular Wendish bonding pattern and a carefully designed triangular joint.

The construction of the chapels in the tower area probably took place in the first half of the fourteenth century. Their implementation may have constituted one compositional idea, as indicated by the symmetrical arrangement of their facades in relation to the tower. Due to their construction, the windows illuminating the side aisles from the west were blocked.

The southern chapel was built on a square-like plan with interior dimensions of approximately 4.6×4.9 m. The entrance to it was shaped from the south in the form of a 3.7 m wide arcade covered with a segmental arch (one brick thick). The eastern recess for the abutment was made in the wall of the late Romanesque building. The interior was covered with a ribbed vault, from which traces of imposts were found in the corners. Light entered the chapel from the south and west through lancet windows of about 120 cm wide—measured at the outer edges of the glyphs. It was only possible to identify the articulation of the facade from the west. It consisted of a system of an ogival window flanked by two ogival recesses. The dimensions of the window and recesses were similar. The southwest corner of the chapel was enclosed by a two-step diagonal buttress.

Each of them had a width of around 160–170 cm. The layout of the northern chapel was similar to the one described above. It was built on a square-like plan, with interior dimensions of approximately 5.0×4.4 m. The entrance to it led from the porch under the tower, in the northern wall of which there was a 3.5 m wide ogival arcade. It was probably covered with an ogival arch with a stepped archivolt, the eastern impost of which is visible from the side of the chapel. The interior of the chapel had

zblizonym do kwadratu, o wymiarach wnętrza około $5 \times 4,4$ m. Wejście do niej prowadziło z kruchty pod wieżą, w której północnej ścianie przebito ostrołuczną arkadę o szerokości 3,5 m. Nakryto ją zapewne łękiem ostrołucznym o uskokowej archiwolcie, którego wezglowie wschodnie widoczne jest od strony kaplicy. Wnętrze kaplicy otrzymało sklepienie krzyżowo-żebrowe, z żebrami o wykroju gruszkowym z tzw. dzióbkiem (ryc. 9). Jego opory wykuto w murach kościoła i wieży. W ścianie północnej uchwycono fragment dekoracji wykonanej z cegły w formie trójkątnych i rombów wewnątrz. Stanowiły one element wystroju. Wnętrze oświetlało zapewne jedno okno od północy. Nieznany pozostaje jego kształt. Miało ono szerokość około 120 cm mierzoną w zewnętrznych krawędziach gładzi. Elewacja zachodnia kaplicy północnej ukształtowana została nieco inaczej niż ta sama w kaplicy południowej. Zakomponowano na niej dwie wnęki o wykroju ostrołucznym, z których znamy łęk, fragment krawędzi (z północnej) oraz fragmenty dwóch krawędzi (z południowej). Każda z nich miała około 160–170 cm szerokości.

Prawdopodobnie w drugiej połowie XIV wieku lub na początku następnego stulecia przebudowano prezbiterium. Powiększono je w kierunku wschodnim, wznosząc przęsło ołtarzowe na planie wielobocznym (pięciu boków dwunastoboku)⁶ (ryc. 2, 5). Z uwagi na barokowe przekształcenia kościoła rozplanowanie gotyckiego chóru pozostaje nieznanne. Jego wschodnie przęsło opięto trójjuskowymi przyporami. Pomiędzy nimi ukształtowano pięć wysokich, wąskich, ostrołucznych okien. Ich prześwity mierzone w zewnętrznych krawędziach gładzi miały 120 cm szerokości. Jedynie okno na osi było szersze i miało 140 cm szerokości. Ze względu na przypory prawdopodobne wydaje się, że wnętrze prezbiterium o szerokości około 8,5 m zdobyło sklepienie. Ich układ pozostaje nieznanne.

Zapewne najmłodszym chronologicznie średniowiecznym elementem bryły kościoła była kaplica wzniesiona po południowej stronie prezbiterium. Analiza materiału budowlanego, formy architektonicznej oraz wzmianek źródłowych nasuwa przypuszczenie, że mogła to być kaplica pw. św. Jakuba ufundowana przez proboszcza Nikolausa Promnitzę w 1512 roku [Matthias 1853, s. 153].

Kaplicę założono na planie wydłużonego prostokąta o wymiarach w obrysie zewnętrznym $13,8 \times 6,2$ m. Jej wnętrze doświetlały trzy okna, jedno od wschodu oraz dwa od południa. Krawędzie ich gładzi zarejestrowano poniżej parapetów okien barokowych. Niestety nieznanne pozostają ich gabaryty. Ścianę kaplicy wzniesiono w regularnym wątku gotyckim ze spoiną zatartą na płasko.

Proces barokowej rozbudowy kościoła rozpoczął się 1 sierpnia 1705 roku wmurowaniem kamienia węgielnego pod aneks północny [Matthias 1853, s. 285]. Prace projektowe i budowlane powierzono mistrzowi murarskiemu z Frankfurtu nad Odrą – Martinowi Leonhardtowi. Prawdopodobnie z uwagi na niewystar-

a ribbed vault with pear-shaped ribs with the so-called “beak” (Fig. 9). The recesses for the vault’s abutments were made in the walls of the church and the tower. In the northern wall there is a fragment of brick decoration in the form of triangular and rhombic recesses, which were part of the decor. The interior was probably illuminated by one window from the north, the shape of which remains unknown. It was approximately 120 cm wide—measured at the outer edges of the glyph. The western facade of the northern chapel was shaped slightly differently than the one in the southern chapel. There were two ogival recesses (northern and southern), with each of them being about 160–170 cm wide. A fragment of an edge of the northern recess, and fragments of two edges of the southern recess are known.

The chancel was probably remodeled in the second half of the fourteenth century, or at the beginning of the next century. It was enlarged towards the east by building an altar bay on a polygonal plan (five sides of a dodecagon)⁶ (Fig. 2, 5). Due to the Baroque modification of the church, the layout of the Gothic chancel remains unknown. Its eastern span was surrounded by three-step buttresses. Five tall narrow ogival windows were formed between them. Their openings, measured in the outer edges of the glyphs, were 120 cm wide. The window on the main axis was wider, and was 140 cm wide. Due to the buttresses, it seems probable that the interior of the approximately 8.5 m wide chancel was decorated with vaults. Their arrangement remains unknown.

The youngest chronologically medieval element of the church is probably the chapel that was built on the southern side of the chancel. The analysis of the building material, architectural forms, and source references suggests that it could have been a chapel of St. Jacob that was funded by parish priest Nikolaus Promnitz in 1512 [Matthias 1853, p. 153]. The chapel was built on the plan of an elongated rectangle with external dimensions of 13.8×6.2 m. Its interior was illuminated by three windows, one from the east and two from the south. The edges of their glyphs were found below the windowsills of the Baroque windows. Unfortunately, their dimensions remain unknown. The chapel’s wall was built in a regular Gothic brick bonding pattern with a flush joint.

The process of the Baroque expansion of the church began on August 1, 1705, with the laying of the foundation stone for the northern annex [Matthias 1853, p. 285]. The design and construction works were entrusted to a foreman from Frankfurt (Oder)—Martin Leonhardt. Probably due to insufficient funding, the work was interrupted and started again on April 8, 1707 [Matthias 1853, p. 286]. The foreman was also changed to Friedrich from Sulechów [Matthias 1853, p. 286]. On April 25, 1708, a fire broke out and consumed the parish church [Matthias 1853, p. 286]. Serious damage to the church meant that the remodeling process ended in 1729, with the tower being crowned with a dome made under the supervision of foreman F. von Horneburg from Frankfurt (Oder) [Matthias 1853, p. 325; Licht 1892, p. 115; E. Blunck et. al. 1921, p. 50].

czające środki finansowe roboty przerwano, a ponownie rozpoczęto 8 kwietnia 1707 roku [Matthias 1853, s. 286]. Zmieniono także kierownika prac, którym został mistrz budowlany Friedrich z Sulechowa [Matthias 1853, s. 286]. 25 kwietnia 1708 roku wybuchł pożar, który strawił kościół parafialny [Matthias 1853, s. 286]. Poważne zniszczenia świątyni spowodowały, że proces odbudowy zakończył się dopiero w 1729 roku zwieńczeniem wieży hełmem wykonanym pod kierunkiem mistrza budowlanego F. von Horneburga z Frankfurtu nad Odrą [Matthias 1853, s. 325; Licht 1892, s. 115; E. Blunck *et. al.* 1921, s. 50].

Zniszczone pożogą mury średniowiecznego kościoła rozebrano niemal w całości, pozostawiając jedynie jego ścianę zachodnią wtopioną w masyw wieżowy, przyległe do wieży dwie kaplice, wieloboczne zamknięcie prezbiterium i dostawione do niego od południa fragmenty murów kaplicy św. Jakuba. W jego miejsce wzniesiono na planie zbliżonym do krzyża łacińskiego pięcioprzęsłowy, trójnawowy, halowy korpus z dwoma aneksami na wysokości środkowego przęsła. Wewnętrzny podział na nawy wyznaczyły rzędy kolumn w porządku doryckim. Na ścianach w ich rytmie zakomponowano półkolumny. Analogicznie zaakcentowano arkady prowadzące do wielobocznego zamknięcia prezbiterium, a także dwóch aneksów. W linii kolumn między nawowych założono gury. Wnętrze nakryto pozornymi sklepieniami krzyżowymi (ryc. 3). Empory oparte na drewnianych kolumnach wprowadzono w nawach bocznych, a w północnym aneksie – lożę królewską. Niemal naprzeciw niej, centralnie we wnętrzu świątyni, przy drugiej kolumnie, umieszczono w 1717 roku ambonę [Schwartz 1940, s. 324]. Wschodnie zamknięcie nawy stanowił ołtarz wykonany trzy lata wcześniej. Jego nastawę tworzył eliptycznie ukształtowany zwój liści akantu stanowiący oprawę medalionu, wokół którego zakomponowano mniejsze, z cytatami ze Starego i Nowego Testamentu. Przestrzeń ołtarzową doświetlało umieszczone nad nadstawą eliptyczne okno. W 1722 roku Johann Michael Martin Röder wykonał organy – wypełniające emporę zachodnią [Matthias 1853, s. 105; Schwartz 1940, s. 324]. Niewielką zakrytą zlokalizowano w narożniku południowo-wschodnim.

Elewacje pięcioprzęsłowego korpusu zakomponowano w prostym układzie, umieszczając dwa półkoliste okna w każdym przęśle. Ujęto je w gładkie tynkowe opaski z wydatnymi kluczami. Takie rozmieszczenie otworów okiennych spowodowane było lokalizacją empor. Ostrołuczne okna gotyckiego chóru zamurowano, a w ich miejsce – w przęśle środkowym oraz dwóch skrajnych – wprowadzono dwa okna półkoliste. Wejścia zlokalizowano w obu aneksach. Półkoliste otwory drzwiowe ujęto gładką opaską z wydatnym kluczem. Po obu stronach zakomponowano parę pilastrów w porządku tokańskim, na których oparto wydatny gzyms. Powyżej niego wprowadzono gładką taśmę. Poszczególne przęsła korpusu wydzielały przypory o dwóch uskokach, których poszury pokryto dachówką. Powyżej przypór

The walls of the medieval church, which were destroyed by the fire, were almost completely demolished, with only its western wall (embedded in the tower), the two chapels adjacent to the tower, the polygonal closure of the chancel, and fragments of the walls of the chapel of St. Jacob remaining. In its place, a five-bay building with a hall layout, nave and two aisles, and also two annexes (located in line with the middle bay) was erected on a plan similar to a Latin cross. The internal division into the nave and aisles was marked by rows of columns in the Doric order. Semi-columns were also arranged on the walls, and correlated with the rhythm of the columns. The arcades leading to the polygonal closure of the chancel and two annexes were emphasized in a similar way. Transverse arches were placed in the line of the columns between the aisles. The interior was covered with apparent groin vaults (Fig. 3). Galleries based on wooden columns were introduced in the aisles, and in the northern annex there was a royal lodge. Almost opposite it, centrally in the interior of the church, and next to the second column, a pulpit was placed in 1717 [Schwartz 1940, p. 324]. At the eastern end of the nave there was an altar that had been made three years earlier. Its upper part was made in the form of an elliptical roll of acanthus leaves framing a central medallion. Smaller medallions, which were composed around it, had quotes from the Old and New Testament.

The altar space was illuminated by an elliptical window placed above the extension. In 1722, Johann Michael Martin Röder built an organ, which filled the western gallery [Matthias 1853, p. 105; Schwartz 1940, p. 324]. A small sacristy was located in the south-east corner.

The facades of the five-bay body were composed in a simple arrangement, with two semicircular windows being placed in each bay. They were enclosed in smooth plaster bands with prominent keystones. This arrangement of the window openings was caused by the location of the galleries. The lancet windows of the Gothic choir were bricked up, and in their place—in the middle bay and the two most outer ones—two semicircular windows were introduced. The entrances were located in both annexes. The semicircular door openings were surrounded by a smooth band with a prominent keystone. On both sides of the openings there was a pair of pilasters in the Tuscan order, on which a prominent cornice was placed. A smooth band was inserted above it. Individual bays of the nave were separated by two-step buttresses, the copings of which were covered with roof tiles. Smooth pilaster strips were placed above the buttresses of the polygonal end of the chancel. The corners of the annexes and the walls closing the side naves were decorated with pilaster strips that had shafts with panels. The facades were covered with plasters with a rough texture. Analysis of archival iconography indicates that they could have been painted in a darker color than the detail. The facades were crowned with a prominent cornice with a classic profile.

wielobocznego zamknięcia prezbiterium umieszczono gładkie lizeny. Natomiast narożniki aneksów oraz ścian zamykających nawy boczne ozdobiono lizenami o trzonach z płycinami. Pola elewacji pokryto tynkami o zagładzanej chropawej fakturze. Analiza ikonografii archiwalnej wskazuje, że mogły być one malowane w ciemniejszym kolorze niż detal. Elewacje wieńczył wydatny gzyms o klasycznym profilu.

Od zachodu, przy wieży wprowadzono dwa półszczyty z trójkątnym zwieńczeniem. Ich dolne partie ujęto w spływy wolutowe oraz ozdobiono eliptycznymi oknami. Bryłę korpusu nakryto dachem mansardowym, z profilowaną deską okapową na przełamaniu połączeń. Wieloboczne zamknięcie chóru oraz aneksy otrzymały dachy wielospadowe.

Ostatnim etapem prac przy kościele była przebudowa wieży i zwieńczenie jej wysokim hełmem z dwoma prześwitami, którą zrealizowano w 1729 roku [Matthias 1853, s. 325]. Pracami kierował mistrz budowlany F. von Horneburg z Frankfurtu nad Odrą [Matthias 1853, s. 325; Licht 1892, s. 115; Blunck *et al.* 1921, s. 50]. Przeprowadzone przez niego prace objęły zmianę artykulacji elewacji oraz nadanie nowego wystroju architektonicznego. Na elewacji zachodniej, w miejscu gotyckich otworów okiennych, przebito na osi nad portalem otwór eliptyczny, powyżej niego wąski półkolisty, a na czwartym poziomie – szeroki półkolisty. Analogiczne zlokalizowano na tym poziomie także na elewacji południowej i północnej. Gotycki portal w przyziemiu przemurowano, likwidując jego uskokowe ościeża.

Na elewacjach wprowadzono barokowy wystrój architektoniczny, zakomponowany w dwóch strefach. Dolną, zwieńczoną wydatnym gzymsiem, w linii gzymsu wieńczącego ściany korpusu, ujęto w narożach w boniowane pilastry. Na osi zaprojektowano półkolisty otwór ujęty w portal złożony z gładkiej opaski z kluczem oraz dwóch pilastrów w porządku tokańskim dźwigających belkowanie. Na nim ustawiono parę zdwojonych lizen, na których oparto półkolisty naczółek, będący oprawą eliptycznego okna z profilowaną opaską.

Górną strefę zwieńczono zapewne wydatnym gzymsiem o nieznanym profilu – obecny został wykonany podczas prac w latach 1887–1889. Narożniki ujmują lizeny z płycinami w trzonach, na których oparto belkowanie gzymsu. Na osi elewacji zachodniej zakomponowano półkolistą okno ujęte w profilowane obramienie. Powyżej niego wprowadzono półkolisty naczółek z dekoracją sztukatorską, a w polach pod naczółkami na elewacjach bocznych – kartusze z datami remontów kościoła: 1727 po stronie południowej, oraz 1859 i 1911 po północnej.

Czwartą kondygnację fasady tworzą cztery okna we wnękach, których łęki wymieniono podczas rekonstrukcji hełmu w latach 1886–1889. Pomiędzy nimi umieszczono wysoką, prostokątną blendę ujętą w gładkie opaski podtrzymujące płycinę z muszlą oraz płaskim naczółkiem. Natomiast na ścianach bocznych

From the west, near the tower, two half-gables with a triangular finial were introduced. Their lower parts were enclosed in volutes and decorated with elliptical windows. The building was covered with a mansard roof, with a profiled board located at the break of the slopes. The polygonal closure of the choir and the annexes received multi-slope roofs.

The last stage of the work on the church was the reconstruction of the tower, and the crowning of it with a high dome with two lanterns, which was completed in 1729 [Matthias 1853, p. 325]. The works were supervised by foreman F. von Horneburg from Frankfurt (Oder) [Matthias 1853, p. 325; Licht 1892, p. 115; Blunck *et al.* 1921, p. 50]. His works included the changing of the articulation of the facade and the adding of a new architectural design. On the western facade, in the place of the Gothic window openings, an elliptical opening was pierced on the axis above the portal. Above it, a narrow semicircular opening, and on the fourth level—a wide semicircular opening, were introduced. Similar ones were also located at this level on the southern and northern facades. The Gothic portal on the ground floor was rebuilt, and its stepped jambs were removed.

Baroque architectural decoration was introduced on the facades, and it was composed in two zones. The lower one, which was topped with a prominent cornice (in the line of the cornice crowning the nave walls), was enclosed in the corners with pilasters decorated with bossage. On its axis, there was a semicircular opening framed by a portal that was composed of a smooth band with a keystone and two pilasters in the Tuscan order supporting the entablature. On it, there were a pair of double lesenes, on which a semicircular pediment was placed. It decorated an elliptical window that had a profiled band.

The upper zone was probably crowned with a prominent cornice of an unknown profile—the current one was made during works in 1887–1889. The corners included pilaster strips with panels in the shafts, on which the cornice entablature was based. On the axis of the western facade, there was a semicircular window with a profiled frame. Above it, a semicircular pediment with stucco decoration was introduced, and in the areas under the pediments on the side elevations—cartouches with the dates of renovations of the church: 1727 on the southern side, and 1859 and 1911 on the northern side.

The fourth floor of the facade consists of four windows in recesses, the arches of which were replaced during the reconstruction of the dome in 1886–1889. Between them, there is a high, rectangular window framed by smooth bands supporting a panel with a shell and a flat pediment. On the side walls, there are two windows with double frames, which are similar to those on the western facade. Their current ogival arch design comes from the times of the dome's reconstruction.

Inside the tower, the arrangement of the organ choir was changed. The existing organ was probably located on the second floor of the tower, and was connected to

zakomponowano dwa okna ujęte zdwojonym obramieniem, analogicznym jak na elewacji zachodniej. Ich obecny wykrój ostrołuczny pochodzi z czasów rekonstrukcji hełmu.

We wnętrzu wieży zmieniono układ chóru organowego. Dotychczasowe organy znajdowały się zapewne na drugiej kondygnacji wieży i połączone były z wnętrzem korpusu ostrołuczną arkadą szerokości 6,3 m. Prawdopodobnie w związku z przebudową wieży i zwieńczeniem jej wysokim hełmem arkadę zamurowano, a organy przeniesiono do wnętrza barokowego korpusu.

14 maja 1886 roku orkan zerwał hełm wieży [Obstfelder 1895, s. 307]. Projekt jego rekonstrukcji przygotował, bazując na fotografiach i starych rysunkach, architekt H. Licht [1892, s. 115]. W związku z uszkodzeniem górnych partii wieży przemurowano je do nasady ostrołucznych łęków okien elewacji południowej i północnej oraz strzałek łęków na elewacji zachodniej. W górnej partii elewacji wykonano nowy wystrój neostylowy. Otwory prześwitów najwyższej kondygnacji otrzymały nowe, ostrołuczne łęki. Nad nimi wprowadzono półkolistą naczółek z dekoracją sztukatorską. Górną kondygnację zwieńczono wydatnym gzymsem opartym na wspornikach. Na nowym wieńcu osadzonym na poziomie gzymsu oparto konstrukcję hełmu wykonaną z kratownic żelaznych. Na niej odtworzono formę barkowego hełmu, który pokryto blachą miedzianą. Prace przy odbudowie rozpoczęto jesienią 1887 roku, 22 sierpnia następnego roku na wierzchołku osadzono barokową chorągiewkę z krzyżem, a 15 października 1889 roku odbyła się jego konsekracja [Licht 1892, s. 116].

Podsumowanie

Zlokalizowany w centrum ośrodka lokacyjnego w Krośnie Odrzańskim kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej jest świadectwem niezwyklej historii miasta, które uległo zniszczeniu wiosną 1945 roku. Swoją obecną formę zawdzięcza barokowej przebudowie zrealizowanej między 1705 a 1729 rokiem. Przekształcono wtedy korpus gotyckiego kościoła, a także nadano nowy kostium stylowy elewacjom średniowiecznej wieży, wieńcząc ją wysokim hełmem o dwóch prześwitach.

Pierwotny bazylikowy kościół zrealizowany został zapewne w drugiej połowie XIII wieku, a u schyłku tego stulecia wzbogacono jego bryłę o wieżę. Układ pierwotnej bryły świątyni mógł być zbliżony np. do kościoła parafialnego w Grodkowie [Legendziewicz 2011, s. 405–422]. Składał się on z trójprzęsłowego, prostokątnego prezbiterium z czwartej ćwierci XIII wieku oraz trójnawowego, pięcioprzęsłowego bazylikowego korpusu z początku XIV wieku, a także wieży z wysokim hełmem ukończonej w drugiej połowie XIV wieku. Bryłę kościoła w Krośnie w XIV wieku wzbogaciło wzniesienie dwóch kaplic po obu stronach wieży. W końcu tego stulecia przebudowano prezbite-

the interior of the nave with a 6.3 m wide ogival arcade. Probably due to the reconstruction of the tower and its crowning with a high dome, the arcade was bricked up and the organ was moved inside the Baroque nave.

On May 14, 1886, a storm tore off the tower's dome [Obstfelder 1895, p. 307]. The design of its reconstruction was prepared by architect H. Licht [1892, p. 115] based on photographs and old drawings. Due to damage to the upper parts of the tower, all these fragments were rebuilt to the base of the ogival arches of the windows on the southern and northern facades, and to the keystones in the windows on the western facade. Therefore, the upper part of the facade has a new revival-style decoration. The openings on the top floor were given new ogival arches. Above them, a semicircular pediment with stucco decoration was introduced. The upper story was topped with a prominent cornice supported on corbels. The structure of the dome, made of iron trusses, was based on a new wreath placed at the level of the cornice. A Baroque dome, covered with copper metal sheet, was placed on top of it. Reconstruction work began in the fall of 1887, and on August 22 the following year, a Baroque flag with a cross was placed on the top of the dome. On October 15, 1889, the church was consecrated [Licht 1892, p. 116].

Conclusions

Located in the center of the chartered city of Krosno Odrzańskie, the parish church of St. Hedwig of Silesia is a testimony to the extraordinary history of the city, which was destroyed in the spring of 1945. It owes its current form to the Baroque reconstruction that was carried out between 1705 and 1729. The main building of the Gothic church was then transformed, and a new stylish form was given to the facades of the medieval tower, which was then crowned with a high dome that had two lanterns.

The original basilica-like church was probably built in the second half of the thirteenth century, and at the end of that century its structure was enriched with a tower. The layout of the original church could have been similar to, e.g., the parish church in Grodków [Legendziewicz 2011, pp. 405–422]. It consisted of a three-bay, rectangular chancel from the fourth quarter of the thirteenth century, a three-nave, five-bay basilica body from the beginning of the fourteenth century, and a tower with a high dome completed in the second half of the fourteenth century. In the fourteenth century, the structure of the church in Krosno was enriched by the construction of two chapels on both sides of the tower. At the end of this century, the chancel was rebuilt by enclosing it polytonally with seven sides of a dodecagon. The eastern closure of the chancel of the church of St. Dorothy, St. Stanislaus and St. Wencelas in Wrocław was designed and built in a similar way in the second half of the fourteenth century [Architektura 1997, pp. 267–268].⁷

The medieval church was destroyed as a result of a fire that broke out in 1705. The reconstruction of the

rium, zamykając je wielobocznie (siedmioma bokami dwunastoboku). Analogicznie rozwiązano wschodnie zamknięcie prezbiterium kościoła św. Doroty, św. Stanisława i św. Wacława we Wrocławiu, powstałe w drugiej połowie XIV wieku [Architektura 1997, s. 267–268]⁷.

Sredniowieczna świątynia uległa zniszczeniu w wyniku pożaru, który wybuchł w 1705 roku. Odbudowa kościoła, ukończona w 1729 roku, nadała bryle obecnie znaną formę. Barokową przebudowę kościoła w Krośnie należy rozpatrywać jako realizację odwołującą się do dwóch popularnych nurtów stylowych: w pierwszym przekształcenia korpusu, a w drugim – wieży. W wyniku rozbudowy korpus nawowy otrzymał rzut zbliżony do krzyża, bardzo rozpowszechniony w kościołach protestanckich w XVII i XVIII wieku [Weisenhütter 1936; *Cuius regio* 2011]. W dostawionych ramionach krzyża umieszczono schody na emporę. Przekształcenie bryły zaowocowało także zmianą wystroju elewacji. Chcąc doświetlić emporę, wprowadzono dwa poziomy półkoliste okien. Wydaje się prawdopodobne, że inspiracją dla M. Leonhardta mógł być wzniesiony w latach 1696–1708 kościół ewangelicki w Gęstowicach [Blunck *et al.* 1921, s. 204–206]. Świątynia ufundowana przez generała Georga Adolpha von Mikrandra według projektu Bernharda Riegelana nie posiadała empor. Na elewacjach o bogatym wystroju architektonicznym rozmieszczono zatem tylko jeden rząd półkolistych okien. Natomiast bardzo zbliżony układ otworów okiennych do fary w Krośnie zastosowano w kościele ewangelickim w Bobrowicach, znanym z ryciny archiwalnej [Blunck *et al.* 1921, s. 20–23]⁸. Elewacje tego kościoła dekorowały okna w osiach przęsł, które wyznaczały gotyckie przypory. Pomiędzy nimi umieszczono trzy rzędy okien, najniższe prostokątne, a powyżej dwa półkoliste.

Natomiast przebudowana wieża kościoła w Krośnie powstała w nurcie monumentalnych budowli zrealizowanych w pierwszej połowie XVIII wieku za rządów królów Prus: Fryderyka Wilhelma I (1713–1740) i Fryderyka I Wielkiego (1740–1786). Nurt ten tworzyły początkowo obiekty wzniesione na terenie Berlina i Poczdamu. W stolicy Prus zaliczyć do niego możemy m.in. nieistniejące wieże: przy kościele św. Jerzego (niem. Georgen-Kirche) z lat 1712–1713 [Gottschalk 1986, s. 167] oraz przy kościele Szpitala i Domu Sierot im. Fryderyka Wielkiego (niem. Großes Friedrichs-Waisenhaus Waisenhaus-Kirche) z lat 1716–1727 [Gottschalk 1986, s. 179]. W Poczdamie nurt ten reprezentowała rozebrana po II wojnie światowej wieża kościoła Świętego Ducha (niem. Heiliggeistkirche) zbudowana w latach 1726–1728 według projektu Johanna Friedricha Grauela [Mielke 1981, s. 363].

Pod względem zastosowanych form architektonicznych najbliższa do fary krośnieńskiej wydaje się ostatnia z wymienionych budowli. Jej elewacje komponowano niemal analogicznie z użyciem zbliżonego detalu architektonicznego i zwieńczono wydatnym gzymsem opartym na wspornikach. Podobny był układ dolnej kondygnacji hełmu, nad którą w tym pa-

church, completed in 1729, gave the building its present form. The Baroque reconstruction of the church in Krosno should be considered as an implementation that refers to two popular stylistic trends. The first trend concerns the transformation of the nave, and the second—the tower. As a result of the expansion, the nave obtained a ground floor plan similar to a cross, which was very popular in Protestant churches in the seventeenth and eighteenth centuries [Weisenhütter 1936; *Cuius regio* 2011]. Stairs leading to the galleries were placed in the added arms of the cross. The transformation of the building also resulted in a change in the design of the facades. In order to illuminate the galleries, two levels of semicircular windows were introduced. It seems likely that M. Leonhardt could have been inspired by the Evangelical church in Gęstowice, which was built in 1696–1708 [Blunck *et al.* 1921, pp. 204–206]. This church, funded by General Georg Adolph von Mikrander, and made according to the design of Bernhard Riegelan did not have galleries. Therefore, only one row of semicircular windows was placed on the facades that had rich architectural decoration. In turn, a very similar arrangement of window openings to the parish church in Krosno was used in the Evangelical church in Bobrowice, which is known from archival engravings [Blunck *et al.* 1921, pp. 20–23].⁸ The facades of this church were decorated with windows located in the axes of the bays, which were marked by Gothic buttresses. There were three rows of windows between them, with the lowest ones being rectangular, and the two above them being semi-circular.

However, the rebuilt church tower in Krosno was constructed in the trend of the monumental buildings that were erected in the first half of the eighteenth century during the rule of the kings of Prussia: Frederick William I (1713–1740) and Frederick the Great (1740–1786). This trend was initially created by buildings in Berlin and Potsdam. In the capital of Prussia this trend was represented by, among others: the non-existent towers of both the church of St. George (German: Georgen-Kirche) built in the years 1712–1713 [Gottschalk 1986, p. 167], and the church by the Hospital and Orphan Home in the name of Frederick the Great (German: Großes Friedrichs-Waisenhaus Waisenhaus-Kirche) built in the years 1716–1727 [Gottschalk 1986, p. 179]. In Potsdam, the trend was represented by the tower of the church of the Holy Spirit (German: Heiliggeistkirche), which was built from 1726–1728 according to the design of Johann Friedrich Grauel, and which was demolished after the Second World War [Mielke 1981, p. 363].

In terms of the used architectural forms, the last of the mentioned buildings seems to be the closest to the Krosno parish church. Its facades were composed almost analogously, and with the use of similar architectural details. They were crowned with a prominent cornice supported on corbels. The arrangement of the lower story of the dome was similar, above which was the tympanum that had clock dials enclosed in profiled frames.

nonie umieszczono tarcze zegarowe ujęte w profilowane obramienia.

Nurt budowli sakralnych o barokowo-klasycystycznych formach rozwinął się w XVIII wieku na terenie północnych Niemiec. Do świątyń zrealizowanych w tym nurcie możemy zaliczyć kościół św. Michała w Hamburgu (niem. Hauptkirche Sankt Michaelis) autorstwa Ernesta Georga Sonnina z lat 1750–1758 (*Sztuka baroku* 2000, s. 187).

Zrealizowana między 1705 a 1729 przebudowa kościoła farnego w Krośnie stanowi bardzo interesującą i rzadką na Śląsku przykład asymilacji barokowych form płynących z Berlina. Autor projektu wieży F. von Horneburg bardzo udanie połączył w spójnej bryle relikty gotyckiego wielobocznego prezbiterium i wysokiej wieży oraz barokowego, halowego, trójnawowego korpusu. Całość tworzy harmonijną bryłę świątyni miejskiej, stanowiąc – obok zamku – świadectwo bogatej historii miejsca, ale przede wszystkim zamożności i ambicji patrycjatu Krosna Odrzańskiego.

Podziękowania

Za pomoc okazaną podczas badań autor pragnie złożyć podziękowania na ręce księdza proboszcza Zbigniewa Samociaka, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dr Barbary Bieliniś-Kopeć oraz konserwatora dzieł sztuki Karola Błaszczyka.

The trend of religious buildings with Baroque-Classical forms developed in the eighteenth century in northern Germany. Churches built in this trend include the church of St. Michael in Hamburg (German: Hauptkirche Sankt Michaelis) designed by Ernest Georg Sonnin, which was erected in the years 1750–1758 (*Baroque Art* 2000, p. 187).

The reconstruction of the parish church in Krosno, which was carried out between 1705 and 1729, is a very interesting and rare (in Silesia) example of the assimilation of Baroque forms coming from Berlin. The author of the tower's design, F. von Horneburg, very successfully combined the relics of the Gothic polygonal chancel and high tower, as well as the Baroque basilica-like main building into one coherent shape. The entire building creates a harmonious shape of the city church, constituting—next to the castle – not only a testimony to the rich history of the place, but above all, to the wealth and ambitions of the patricians of Krosno Odrzańskie.

Acknowledgments

For the help provided during the research, the author would like to thank the Parish Priest Zbigniew Samociak, the Voivodeship Conservator of Monuments Barbara Bieliniś-Kopeć, Ph.D., and conservator of works of art Karol Błaszczyk.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Ansichten markischer und pommerscher Städte aus den Jahren 1710–1715. Nach den Originalzeichnungen Daniel Petzolds im Auftrage der Königlichen Bibliothek, red. Heimrich Meisner, Berlin 1913.

Ehrhardt Sigismund Justus, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Bd. 2, Liegnitz 1782.

Teksty źródłowe / Source texts

Kodeks dyplomatyczny Śląska, t. III: *Lata 1221 – 1227*, oprac. K. Maleczyński, Wrocław 1965.

Kronika Thietmara, tłum. Marian Jedlicki, Kraków 2002. *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 2: *1231–1250*, oprac. Winfried Irgang, Heinrich Appelt, Josef Menzel, Köln 1977.

Opracowania / Secondary sources

Architektura gotycka w Polsce, t. 2, red. Teresa Mroczko, Marian Arsyński, Warszawa 1995.

Blunck Erich, Jung Wilhelm, Solger Friedrich, Spatz Willy, Klinkenberg Marie, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, t. 6: *Die Kunstdenkmäler des Kreises Crossen*, cz. 6, Berlin 1921.

Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku/300. Jahrestag des Bestehens der Gnadenkirchen in Schlesien, red. Piotr Oszczanowski, Jelenia Góra 2011.

Gottschalk Wolfgang, *Altberliner Kirchen in historischen Ansichten*, Leipzig 1986.

Kowalski Stanisław, *Zabytki architektury województwa lubuskiego*, Zielona Góra 2010.

Kowalski Stanisław, *Zabytki środkowego Nadodrza. Katalog architektury i urbanistyki*, Zielona Góra 1976.

Kowalski Stanisław, *Zabytki województwa zielonogórskiego*, Zielona Góra 1987. Legendziewicz Andrzej, *From Gothic to Gothic Revival- Changes in the Architecture of the Parish Church of St. Michael the Archangel in Świebodzin introduced between the Fifteenth Century and the Mid-Nineteenth Century*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2023, nr 74.

Legendziewicz Andrzej, *Gotycka architektura kościoła parafialnego w Dzierżoniowie i jej przekształcenia do połowy XVI wieku*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, Wrocław 2017, s. 110–124.

Legendziewicz Andrzej, *Kościół parafialny p.w. św. Jadvigi Śląskiej w Krośnie Odrzańskim. Wyniki badań architektonicznych*, maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Wrocław 2021.

Legendziewicz Andrzej, *Wczesnogotycki kościół parafialny w Grodkowie i jego przekształcenia w okresie późnego średniowiecza*, „Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej” 7A/2011, z. 23, s. 405–422.

- Licht Hugo, *Der Turm der Marienkirche in Crossen am Oder*, *Zentralblatt der Bauverwaltung*, R. 12, nr 11, Berlin 1892, s. 114–116.
- Matthias Gustav Adolph, *Chronica der Stadt und des ehemaligen Herzogthums Crossen*, Crossen 1853.
- Mielke Friedrich, *Potsdamer Baukunst: Das klassische Potsdam*, Frankfurt a.M.–Berlin–Wien 1981.
- Muszyński Jan, *Krosno Odrzańskie. Przeszłość i teraźniejszość*, Warszawa–Poznań 1972.
- Obstfelder Carl von, *Chronik der Stadt Crossen*, Crossen am Oder 1895.
- Pilch Jerzy, Kowalski Stanisław, *Leksykon zabytków architektury Pomorza Zachodniego i ziemi lubuskiej*, Warszawa 2012.
- Schwartz Carola, *Kirchenbauten unter König Friedrich I und Friedrich Wilhelm I in der Mark Brandenburg*, Dresden 1940.
- Sztuka baroku*, red. Rolf Toman, Köln 2000.
- Weisenhütter Alfred, *Protestantischer Kirchenbau des deutschen Ostens in Geschichte und Gegenwart*, Leipzig 1936.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

- Fotopolska, https://fotopolska.eu/Krosno_Odrzanskie/WszystkieZdjecia/b30621,Kosciol_sw_Jadwigi_Slaskiej.html (dostęp: 25 V 2022)
- Polska-org, https://polska-org.pl/4327493,Krosno_Odrzanskie,Kosciol_sw_Jadwigi_Slaskiej.html (dostęp: 25 V 2023).

¹ Pierwotnie mieściły schody prowadzące na emporę

² Nad wejściem znajdował się obecnie niezachowany kartusz z cyframi MDCCXXIX (1729) i MDCCCLXXXIX (1889) – datami zakończenia barokowej przebudowy oraz odbudowy hełmu.

³ Na elewacji południowej wieży umieszczony jest kartusz z datą 1727 – być może informującą o ukończeniu prac na elewacjach.

⁴ Maszt i gałka na wieży były niszczone, m.in w latach 1736, 1764, 1792, 1799 i 1832.

⁵ Wieńczący wieżę hełm brogowy z krótką kalenicą otoczony blankowaniem, znany z widoku panoramicznego miasta D. Petzolda z 1711 r., zrealizowany został zapewne jeszcze w okresie średniowiecza. W zasięgu zachowanych

murów wieży nie stwierdzono ani jego reliktyw, ani blankowania.

⁶ W tym okresie wzniesiono prezbiteria z przeszłem wschodnim o zbliżonym planie m.in. w kościołach św. Stanisława, Wacława i Doroty we Wrocławiu (*Architektura* 1997, s. 267–268) i św. Jerzego w Dzierżonowie (Legendziewicz 2017, s. 119).

⁷ Wpływ na kształtowanie bryły kościoła mogły mieć nurty płynące z południowych Niemiec za pośrednictwem Czech i Śląska, jak to ma miejsce w pobliskim Świebodzinie, por. Legendziewicz 2023.

⁸ Mogło to być podyktowane przebudową świątyni gotyckiej i dostosowaniem jej do potrzeb sprawowania liturgii ewangelickiej. Pierwotny kościół rozebrano w 1852 r., a obecny wzniesiono w 1857 (Blunck *et al.* 1921, s. 22–23).

Streszczenie

Tematem artykułu jest przedstawienie historii powstania oraz przekształceń kościoła parafialnego w Krośnie Odrzańskim od XIII do schyłku XIX wieku. Na wstępie omówiono źródła, literaturę oraz ikonografię archiwalną. Bazując na pionierskich badaniach, wydzielono najstarszą fazę świątyni pochodzącą jeszcze z XIII stulecia oraz fragmenty bryły średniowiecznego kościoła zachowane w strukturze obecnego – barokowego. Omówiono odbudowę kościoła po pożarze z 1705 roku, a ukończoną w 1729 roku, podczas której nadano bryle obecnie znaną formę. Ostatnim etapem kształtowania kościoła była odbudowa barokowego hełmu w latach 1886–1889 roku – zniszczonego przez uderzenie pioruna. W podsumowaniu przedstawiono tło stylistyczne dla barokowej przebudowy świątyni wpisujące się w nurty płynące z Europy Zachodniej.

Abstract

This paper presents the history of the creation and transformation of a parish church in Krosno Odrzańskie from the thirteenth century to the end of the nineteenth century. At the beginning, sources, literature and archival iconography are discussed. Based on pioneering research, the oldest part of the church, which dates back to the thirteenth century, and fragments of the medieval church that is embedded in the structure of the current Baroque church, are identified. The reconstruction of the church after the fire in 1705 is described. During these works, which were completed in 1729, the building was given its present form. The last stage of shaping the church was the reconstruction of the Baroque dome in the years 1886–1889, which had been destroyed by lightning. The summary presents the stylistic background for the Baroque reconstruction of the church, which is consistent with the trends from Western Europe.